

УДК 159. 922.72

Шевченко С.В.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана

Хмельницького

К.психол.н., доцент кафедри психології

ORCID 0000-0001-8281-243X

E-mail: Svetlana1986@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

***Анотація.** В статті розглянуто психологічні особливості реабілітації та адаптації осіб з особливими потребами. Зазначено, що ефективна система реабілітаційних заходів, урахування особистісних особливостей осіб з ОП і оцінка їх ресурсних можливостей здатна практично повністю повернути дану категорію осіб до звичного способу і ритму життя. Визначено, що розвиток реабілітаційних технологій, орієнтованих на корекцію і формування адаптивних особистісних установок, доступність різних ресурсно-розвиваючих видів психологічної допомоги та підтримки, забезпечить психологічну готовність осіб з ОП до змін.*

***Ключові слова:** реабілітація, соціально-психологічна адаптація, особливі потреби, адаптаційні можливості, реабілітаційний потенціал.*

Шевченко С.В.

Мелітопольский государственный педагогический университет имени

Богдана Хмельницкого

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологи

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАБИЛИТАЦИИ И АДАПТАЦИИ ЛИЦ С ОСОБЕННЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

В статье рассмотрены психологические особенности реабилитации и адаптации лиц с особыми потребностями. Отмечено, что эффективная система реабилитационных мероприятий, учет личностных особенностей лиц с ОП и оценка их ресурсных возможностей способна практически полностью вернуть данную категорию лиц к привычному образу и ритму жизни. Определено, что развитие реабилитационных технологий, ориентированных на коррекцию и формирование адаптивных личностных установок, доступность различных ресурсно-развивающих видов психологической помощи и поддержки, обеспечит психологическую готовность лиц с ОП к изменениям.

Ключевые слова: *реабилитация, социально-психологическая адаптация, особые потребности, адаптационные возможности, реабилитационный потенциал.*

Shevchenko S.V.

Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky
PhD, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the
Department of Psychology

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF REHABILITATION AND ADAPTATION OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS

In the article psychological features of rehabilitation and adaptation of persons with special needs are considered. It is noted that an effective system of rehabilitation activities, the recording of personal characteristics of individuals and an assessment of their resource capabilities can almost completely return this category of persons to the habitual image and rhythm of life. It is determined that the development of rehabilitation technologies oriented to correcting and forming adaptive personal settings, the availability of various resource-developing types of

psychological support and support, will ensure the psychological readiness of individuals to change.

Key words: *rehabilitation, social and psychological adaptation, special needs, adaptation opportunities, rehabilitation potential.*

Постановка проблеми. Чисельність осіб з особливими потребами росте з року в рік. Цьому сприяє синтез найрізноманітніших чинників. В цих умовах особливо гостре перед суспільством стоїть проблема їх реабілітації, адаптації і соціалізації. Ефективна система реабілітаційних заходів, урахування особистісних особливостей осіб з ОП і оцінка їх ресурсних можливостей здатна практично повністю повернути дану категорію осіб до звичного способу і ритму життя [6]. Тому вивчення психологічних особливостей реабілітації та адаптації осіб з особливими потребами належить до числа **актуальних проблем** на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці розглядаються різні аспекти вивчення означеної проблеми. Так, особливості ситуації розвитку особистості з різними хворобами, травмами, дефектами, питання їх психологічної готовності прийняти на себе новий статус і інтегруватись в соціум висвітлено в роботах Р.М.Войтенко, І.Ю.Левченко, Н.Б. Шабаліна та ін. У дослідженнях Е.Б.Боровік, В. М.Коробов зазначено, що психологічна реабілітація грає одну з головних ролей в системі реабілітаційних заходів, так як зміна соціальної ситуації розвитку людини, пов'язаної з хронічним захворюванням і інвалідністю, призводить до специфічних змін його особистості, що позначається на всіх сферах життєдіяльності людини. Разом із тим, аналіз наукових джерел свідчить про те, що, незважаючи на значну кількість теоретичних досліджень з означеної проблеми, окремої уваги потребує розробка реабілітаційних технік і методик, які б сприяли психологічній адаптації, більшій результативності та ефективній реабілітації осіб з особливими потребами.

Мета та завдання статті. Метою роботи є визначити психологічні особливості реабілітації та адаптації осіб з особливими потребами. Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання дослідження**: розширити наукові знання та уявлення щодо особливостей процесу реабілітації та адаптації осіб з особливими потребами; обґрунтувати та запропонувати методи їх ефективної реабілітації та адаптації.

Виклад основного матеріалу. На процес психологічної реабілітації та адаптації осіб з особливими потребами робить негативний вплив патологічний стан їх фізичного здоров'я. Реабілітація може включати заходи по забезпеченню і (або) по відновленню функції обмеження. Процес реабілітації не припускає лише надання медичної допомоги. Він включає широкий круг заходів і діяльності, починаючи від початкової і більш загальної реабілітації і закінчуючи цілеспрямованою діяльністю, наприклад, відновлення професійної працездатності. Види діяльності, необхідні для реабілітації: раннє виявлення, діагностика і втручання; медичне обслуговування; консультування і надання допомоги в соціальній області; підготовка до самостійного та незалежного способу життя; забезпечення допоміжними технічними засобами, засобами пересування, соціально-побутовими пристосуваннями та інше; спеціальні послуги з відновлення професійної працездатності (включаючи професійну орієнтацію, професійно-технічну підготовку, працевлаштування) [2, с.21-28].

Відповідно до концепції багатопрофільного підходу метою реабілітації є інтеграція особистості в суспільство. Виділяються наступні основні напрямки, за якими повинні реалізовуватися багатоаспектні реабілітаційні заходи: попередження прогресування патологічного процесу і відновлення здоров'я; відновлення особистості; забезпечення можливості для постійної інтеграції особистості в суспільство [1].

Реабілітаційний процес передбачає вирішення задач цілого ряду аспектів фізичного, побутового, трудового і професійного відновлення особистості з урахуванням потенційних, компенсаторних можливостей організму. Поряд з

цим психологічна реабілітація тісно пов'язана з соціальною реабілітацією, що включає в себе систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особистості до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації та ін. Соціальні заходи реабілітації охоплюють практично всі питання життєдіяльності і об'єднують соціально-побутову та соціально-психологічну реабілітацію [5].

Соціально-психологічна реабілітація передбачає адаптацію особистості до соціального оточення, відновлення особи шляхом формування адекватного відношення суспільства до осіб з ОП і їх до суспільства, включаючи соціально-психологічну корекцію відносин в сім'ях, трудових колективах, інших мікро- та макроколективах, в суспільстві в цілому. Соціальні заходи реабілітації повинні забезпечити усунення бар'єрів, перешкоджаючих повноцінному життю людей, чиє здоров'я не дозволяє повною мірою без відповідної адаптації їх життєвого середовища користуватися суспільними благами і самим брати участь в примноженні цих благ [3, с.65-66].

Психологічний компонент соціально-психологічної реабілітації передбачає: відновлення порушених психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, емоційних реакцій) методами психокорекції; допомога в подоланні емоційних переживань, нав'язливості, фобічних реакцій, пов'язаних з ситуацією отримання фізичної (психічної) травми; формування оптимальної психологічної реакції на наслідки психічної травми, мобілізація особистості для усунення труднощів, що виникли, виховання у людини необхідних вольових якостей; формування чітких уявлень про фактори ризику [4, с. 29-32].

Соціально-психологічний компонент - це: створення в установах системи взаємної підтримки; формування адекватної ситуації, ситуації "Я-концепції" (реалістичної оцінки своїх можливостей і перспектив у зв'язку з травмою,

пораненням, інвалідністю, втратою; розуміння власної ролі в подоланні наслідків що сталося, необхідності збереження самоповаги, впевненості у власних силах), орієнтування його на самореабілітацію [10, с. 466-473].

Складання реабілітаційних програм є невід'ємною частиною при організації реабілітаційного процесу. Реабілітаційні програми можна поділити за такими напрямками: психологічним, що передбачає психологічну підтримку, відновлення та розвиток інтелектуальних функцій особистості, її емоційного стану, навичок психічної саморегуляції, комунікативної культури (специфічними методами, що використовуються є психологічні тренінги (аутотренінг, комунікативний тренінг, тренінг креативності), психотерапія, ігротерапія, бібліотерапія, арттерапія та інше); соціально-культурним, який передбачає активізацію та розвиток творчо-художнього потенціалу осіб, засвоєння ними цінностей культури та мистецтва; соціально-реабілітаційним, що має на меті вирішення завдань соціалізації особистості [8, с. 69-71].

У сучасній концепції реабілітація розглядається як комплексний процес, що включає ряд основних аспектів.

1. Медичний аспект — відновлення, корекція або компенсація втрачених і дефіцитних фізіологічних функцій. Засоби реабілітації -науково обґрунтований індивідуальний комплекс різних методів лікування (фармакологічне, хірургічне, фізіотерапевтичне, рефлексотерапевтичне, психотерапевтичне, дієтичне). По мірі збільшення рухової активності пацієнта інтенсивніше активуються механізми саногенезу за рахунок регламентованих лікувальних фізичних навантажень. (Вже на госпітальному етапі реабілітації повинні підключатися психотерапевт, психолог, а також, можливо, педагог).

2. Фізичний аспект — відтворення вихідного або нового (оптимального) рівня рухової дієздатності особистості в побуті і досяжною соціальному середовищі. Проводиться починаючи з госпітального етапу реабілітації засобами кінезотерапії (лікувальної фізкультури) як одного з напрямків рефлексотерапії. Послідовне, адекватне та оптимальне застосування

лікувальних фізичних навантажень забезпечує цілеспрямований патогенетичний і генералізований (загальний) ефект на організм. В результаті стимулюються механізми неспецифічної резистентності, гіпо-сенсibiliзації. Сам реабілітант бере участь у корекції порушеного психологічного статусу.

3. Психологічний аспект — корекція психічного статусу особистості, зміненого основною патологією для профілактики можливої соматизації порушень психічних функцій, адаптації його до колишнього (або нового) побутового і соціального середовища. Корекції може піддаватися нав'язливе почуття ущербності в побутовому, сімейному, професійному, соціокультурному середовищах, різного роду фобії і т. д. В результаті формується психологія впевненості в досягненні віддалених завдань реабілітаційного процесу, створюється стійка мотивація до досягнення його декларованої мети. У ряді випадків використання психологічних методик спрямовано не тільки на саму особистість, але і на осіб його найближчого соціального оточення.

4. Професійний аспект — професійне навчання (перенавчання) і працевлаштування, адекватні сформованого стійкого дефекту фізичних і психічних функцій. Професійна реабілітація базується на аналізі форми і тяжкості патологічного процесу, характеру і ступеня дефіциту функцій, особливостей психологічного статусу і профілю особистості, її вихідного освітнього рівня. Професійна освіта осіб з ОП вимагає нестандартних, специфічних методик і технологій.

5. Соціально-економічний аспект включає соціально-медичну, соціально-психологічну, соціально-педагогічну, соціально-середову, соціально-побутову форми реабілітації. Їх метою є відтворення втрачених і порушених суспільних зв'язків і відносин особистості або формування нових (вимушених), усунення соціальних обмежень. Цей аспект є підлеглим по відношенню до попередніх видів реабілітації, доповнюється рядом специфічних форм і засобів (включаючи систематичний патронаж). Ступінь зниження залежності

реабілітаційної особистості в задоволенні своїх життєвих потреб від членів сім'ї та соціального оточення є кінцевим критерієм ефективності всієї реабілітаційної програми в цілому [7, с.10-14].

Виходячи з вище за сказане, можна виділити декілька чинників, що впливають на адаптацію осіб з ОП: характер захворювання і час його початку; особливості розвитку особистості; характер патології. Але поєднання цих чинників можуть як позитивно, так і негативно відбиватися на адаптації особистості. Можна виділити ряд факторів, які обумовлюють наявність характерних порушень соціально-психологічної адаптації та, отже, необхідність соціально-психологічної реабілітації для осіб з ОП:

- по-перше, наявність у значної кількості осіб різноманітних розладів, порушень і дисгармоній психічної сфери, які виступають в ролі своєрідних бар'єрів щодо можливості їх повноцінної соціальної інтеграції, тобто у них страждають власне психологічні механізми соціалізації. Дана обставина здатне приводити до так званої патологічної адаптації даних осіб;

- по-друге, реальні зміни соціального статусу, а в ряді випадків - соціальних ролей, припускають підвищення вимог до механізмів гнучкості, пластичності психологічної адаптації, без яких провокується виникнення стану хронічного дистресу, що може погіршити і стан фізичного здоров'я [11, с. 464-465].

У той же час, різноплановість і різноманіття факторів, що детермінують специфіку порушень соціально-психологічної адаптації, а також потреба в соціально-психологічній реабілітації, акцентує увагу на необхідності суворого індивідуального підходу у визначенні її цілей і завдань, її тактики. Тоді як методичні прийоми - методи і форми оптимізації соціально-психологічної адаптації, тобто в результаті - соціально-психологічної реабілітації в силу їх принципової універсальності, можуть залишатися незмінними [9, с. 139].

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Отже, розвиток реабілітаційних технологій в заданому ключі, орієнтованих на корекцію і

формування адаптивних особистісних установок, доступність різних ресурсно-розвиваючих видів психологічної допомоги та підтримки, забезпечить психологічну готовність осіб з ОП до змін. Це можливо за рахунок здобуття психоемоційної стабільності, розуміння нового себе, своїх умов, що змінилися, можливостей і свого місця в житті. Подальший розвиток реабілітаційних технологій послужить більш успішній інтеграції в суспільне соціально-економічне життя значної кількості осіб з ОП [11]. Перспективність наших досліджень вбачаємо у можливості розробки й впровадженню методичного інструментарію соціально-психологічної адаптації осіб з ОП; диференціації психотехнологій, спрямованих на їх соціальну адаптацію, з урахуванням особистісного адаптивного потенціалу й рівня адаптивних здібностей.

Список літератури:

1. Вітенко Н.В. Загальна та медична психологія /Н.В. Вітенко. - К., 1996.
2. Войтенко Р.М. Основи реабілітології та соціальна медицина: концепція і методологія / Р. М. Войтенко -СПб .: «Медея», 2007. - С. 21-28.
3. Гольдблат Ю. В. Медико-соціальна реабілітація в неврології / Ю.В. Гольдблат. - СПб .: Політехніка, 2006. - С. 65-67.
4. Залученова Е. А. Принципи оцінки психологічного компонента реабілітаційного потенціалу / Е. А. Залученова // Медико-соціальна експертиза та реабілітація. - 1998. - № 2. - С. 29-32.
5. Кабанов М.М. Психосоціальна реабілітація та соціальна психіатрія /М.М. Кабанов. - СПб., 1998.
6. Клінічна психологія. Словник. Під ред. Творогова Н.Д. , М., 2007.
7. Лаврова Д. І. Оцінка змісту і рівня реабілітаційного потенціалу при різних захворюваннях / Д. І. Лаврова, М. М. Косичкин, О. С. Андреева // Медико-соціальна експертиза та реабілітація. - 2004. - № 93. - С. 10-14.
8. Леонтьєв Д.А. Фактори і психологічні механізми розвитку особистості в ускладнених умовах. Інклюзивна освіта: методологія, практика, технології:

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Д.А. Леонт'єв. - М., МГППУ, 2011. - С. 69-71.

9. Липа В.В. Формування життєвих компетенцій дітей з особливими освітніми проблемами /В.В. Липа, В.О. Липа // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць (Спецвипуск) / За загальною редакцією В. І.Сіпченка. - Слов'янськ, 2006. - С. 139-145.

10. Поляк О.В. Проблеми соціальної реабілітації осіб з обмеженою дієздатністю – «духовна реабілітація» /О.В. Поляк // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук. праць. - К .: Університет "Україна", 2004. - С. 466-473.

11. Церклевич В. С. Проблема працевлаштування людей з особливими потребами в сучасних умовах України /В.С. Церклевич // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доповідей. - К .: Університет "Україна", 2005. - С. 464-465.